

Տարեկան գինը 10 ռուբլ, կես տարվանը 6 ռուբլ:
Առանձին համարները 7 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:
Մեր հասցեն. Тифлисъ. Редакция «Мшакъ».
կամ Tiflis. Rédaction «Mschak».

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերէն):

Յայտարարութիւնը ընդունվում է ամեն լիզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպեկ:

ՄՇԱԿ

„ՄՇԱԿ“

ԴՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

ՆԵՐԿԱՅ 1887 ԹԻՒՆ

Կը հրատարակվի Թիֆլիսում, նոյն դիրքով և նոյն պրոգրամայով: Մենք կը ստանանք սեփական
ՀԵՌԱՅԻՆՆԵՐԻ:
«ՄՇԱԿ» տարեկան գինը 10 ռուբլ է, վեց ամսուանը 6 ռուբլ:
Գրվել «ՄՇԱԿ» կարելի է ՍՄԲԱԳՐԱՍԱՆԸ (Բարձրագույն և Բարձրագույն փողոցների մեջ)
կիւնում, Թամաշիլի ամբիոն:
Վարչական և տպագրական «ՄՇԱԿ» գրվելու համար պէտք է դիմել հետևեալ հաս-
ցեով. ТИФЛИСЪ, Редакция газеты «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից. Tiflis, Rédaction du jour-
nal arménien «MSCHAK».

Խմբագիր-հրատարակող ԳԻՐԻԳՈՐ ԱՐՄԵՐՈՆԻՆ

ԲՈՎԱՆԴԱՌՈՒԹԻՒՆ

Մահաւատեան հայեր.—ՆԵՐԿԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.
Նախաւ առաւելու. Գաւառական թատրոն. Նա-
մակ խմբագրին. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵ-
ՍՈՒԹԻՒՆ Հռոմի պապը և իշխան Բիւրակի. Ար-
տաքին լուրեր.—ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ.—ՀԵՌԱՅԻՆՆԵՐԻ.
—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ՖԵԼԻՍՏՈՆ. Երևանի
կեանքից.

ՄՍՀՄԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐ

Երբ որ շատ տարի արանից առաջ մենք
այն միաբեր յայտնեցինք թէ Ռուսաստանից
նուազմած կարսի և մասամբ Բաթումի
նահանգում բազմաթիւ են հայ-մահաւատե-
ականներ, որոնք բռնի կերպով ընդունեցին
խաւաք թիւրքաց տիրապետութեան տակ,
—մեզ ոչ ոք չէր ուզում հաւատար: Ամ-
բողջ Օլթիի շրջանի իսկապէս բնակեցրած
է մահաւատեան հայերի, որոնց կառա-
վարական շրջաններում մինչև այժմ սխալ-
մամբ անուանում են հաստատաբան
քուրդեր և որոնք ընդունեցին իսլամը
60—100 տարի արանից առաջ: Այդ շրջ-
անի զիւղերը, բնակեցրած լինելով այդ
մահաւատեաններով, կրում են մինչև այժմ
բոլորովին հայկական անուններ, այդ զիւ-
ղերում մնացին մինչև այժմ եկեղեցիների
աւերակներ, մնացին քրիստոնէական հին,
ամայի դերեղաններ: Բնակիչները հայկա-
կան տիպ ունեն, հայկական բարք ու վարք,

նրանց տան անտեսութիւնը նման է հայ-
քրիստոնէայ զիւղացիների տան անտեսու-
թեան, նրանց հեղաբարոյ բնաւորութիւնը
ցոյց է տալիս որ նրանք երբեք չեն պատ-
կանել տիրապետող իսլամ ազգաբնակչու-
թեանը, այլ ստորադրեալ ազգին: Մինչև
այժմ այդ մահաւատեանների մէջ այնպիսի
անուններ կան, ինչպէս օրինակ՝ Ալի-Սար-
գիս, Կարապետ-օղլի, Մահաւոյ-Յովհաննէս-
օղլի և այլն... Մինչև այժմ շրջանի զիւ-
ղերից մինչև մէջ բնակվող զիւղացիներից
մէկը քրիստոնէայ է, իսկ նրա հօր եղբոր
որդին մահաւատեան է և այլն:

Եւ այն ժամանակ մենք մասնացոյց ա-
նելով այդ երեւոյթի վրա, հրաւիրում էինք
մեր հոգեւորականութիւնը հօգուտ այդ մահ-
աւատեանացած հայերի մասին, այն լուս-
ցել էին քրիստոնէայ պետութեան, Ռու-
սաստանի տիրապետութեան տակ: Մենք
առաջարկում էինք մեր հոգեւորականու-
թեանը դրա համար հայ լուսաւորչական
միջոցաւորական ընկերութիւն հաստատելու:
Բայց մինչև այժմ մեր հոգեւորականութիւ-
նը կատարեալ անհոգութեամբ և անտար-
բերութեամբ է վերաբերվել զէպի այդ
գործը:

Այժմ, մեր ստացած տեղեկութիւնների
համեմատ, Օլթիի շրջանի մի քանի զիւղե-
րում, օրինակ Ութլու զիւղում, մի քանի
մահաւատեան հայ ընտանիքներ սկսեցին
վերադառնալ զէպի լուսաւորչական կրօնը:
Վաթնու, Եօթնասուն տարի առաջ իսլամ

ընդունած հայերը տեսնելով որ բուն թուր-
քերը հեղահեղ զաղթում են Կարսի նա-
հանգից զէպի թիւրքերի, և զգալով թէ ի-
րանք այժմ ապրում են այլ ևս ոչ թէ
մահաւատեան տիրապետութեան տակ, այլ
քրիստոնէայ պետութեան հովանիի տակ,
սկսում են նորից վերադառնալ զէպի իրանց
պապերի կրօնը:

Իսկ մահաւատեան հայերից նրանք, ո-
րոնք շատ առաջ են ընդունել իսլամը, օրի-
նակ հարիւր կամ երկու հարիւր տարի
առաջ,—սրանք աւելի ֆանատիկոս, աւելի
մոլեւածոք են և քրիստոնէութեանը սրանց
վերադարձնելու համար հարկաւոր կը լի-
նէր մեր հոգեւորականութեան կողմից աւե-
լի ջանք, աւելի աշխատանք, աւելի ե-
ռանդ...

Լուսաւորչական եկեղեցին եթէ ջանք
գործ քնէր իսլամացած հայերին դարձնել
իրանց պապերի կրօնին, համ մեծ բարեք
արած կը լինէր նոյն իսկ այդ մոլորված
քրիստոնէայ զաւակներին, համ կը մեծաց-
նէր իր սեփական հօգուտ համ էլ մեծ
օգուտ կը բերէր երկրին և ամբողջ պե-
տութեանը, որովհետեւ ուսուցաց պետու-
թեան համար էլ ամեն տեսակէտից աւելի
լաւ է իր սահմանադրու իր կրօններում,
Անդրկովկասում, ունենալ աշխատանքին ըն-
դունակ, բարոյական, հեղաբարոյ բարք ու
վարք ունեցող քրիստոնէայ ազգաբնակչու-
թիւն, քան թէ տեսական աշխատանք-
քին անընդունակ մուսուլման ազգաբնակչու-
թիւն:

Գ. Ա.

ՆԵՐԿԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՒՐՈՒ ԱՌՈՒՑՈՒՐԸ

Ինչպէս ներկայումս, այնպէս և անցեալում
այստեղ աչքի ընկնող առևտուրը օտարականների
ձեռքումն է և ուրաւ: Օտարականների մէջ առաջին
տեղը բռնել են և բռնում են ընդհանրապէս ա-
ղուցիցի կուլված զօկերը: Այդ իրանց յատուկ
բնաւորութեամբ միշտ համախմբված բնակվել են
քաղաքային տարածքներում, եւ յարկաւոր են
յալան շինութիւններում, միանգամայն առանձին
տեղացիներից... Փարլամենտական եռյակից
ողորմելի և միատեսակ շինութեանը ստորին
յարկը կազմում է այդ վաճառականութեան նույն-
րեալների պահեստատեղը, միջինը մեծ է և խո-

քի հաստատութեան համար միւս օրն ինքն էլ
սահապը քաշ տալով տուն է դալիս դատարի ձե-
ռով. առուն առած էր, մի փոքրիկ ծակ էր մի-
այն արած, կուծել էր մտնում, մէջն էլ ջուր չը
կար, կամ թէ կառավարել սահմանը այս ինչ ա-
ղայի որդուն կա տա տա անկ տալու, զիպա-
վելը: չը կայ պատճառ:

Մահաւատեան մեղադրելու չէ, ամառ ձմեռ մեր
օրն այս է խմելու ջրի սով է մեղադրում. առաջն
ասում է՝ մարդ մարդը ծարաւ աղբիւրը կը տանի
և յետ կը բերի, մենք միշտ այս ջրաւատ տեղում
ծարաւ անց ենք կացնում: Արաւը մեր ամենքի
բակիւն ու պարտիզովը առուակը քնշալով վա-
րում է, բայց մենք միայն վրէժն ունենում ենք ու
ծարաւութիւնից թուքներս կուլ տալիս. ախար
ինչպէս խմել, վերին հարեանի լցուածքներն ու
անմաքրութեան խառնուածքներն են մէջը հալ-
ված, հէնց հիմի էլ մեր ծովանգրաւորը լցվելը
ստարաւ մեր ներքին հարեանի բակը:

Չկը խմում, ասում եմ,—համ խմում ենք,
համ միլիոնը կը կարգաւորում. լաւ չէ ու, ծառան
կը գնայ այդ վերտալից ինչ համար մարդը ջուր
կը բերի (այն էլ Արաւած մարդը համարի) շատ
էլ մենք ամեն օր կրկնում, պատուիրում ենք, որ
վաղ առաւօտեան խմելու ջուրը հեռու. ջրղլով
առուներից լցվել, նա էլ «բաշտաւա» է ասում,
բայց մենք էլ լաւ ենք հասկանում, ծառան էլ
լաւ գիտէ, որ իրար խաղում ենք: Շատ լաւ ենք

նախաւորում, որ տարվայ լուրը եղանակներին
վերադառնալ նույնիսկ ծաղաղաւորի նստած կամ
չոքած մուշտարներին է սպասում, իսկ վերինը՝
բնակարանը. 7—8 արշ. երկարութիւն, 4 արշին
լայնութիւն և 5 արշ. բարձրութիւն ունեցող այդ
բնակարանում ամենապակաս 3—4 հոգի են բը-
նակվում:

Տեղացիք մի տեսակ հրճուանք են արտայայտում
զէպի այդ կեանքը. նոքա կարծես այդ կեանքը
Նուխու վաճառականութեան յատուկ են համա-
րում. ուրիշ տեսակ կեանք անցկացնել և վաճա-
ռականութիւն, առևտուր անել, նոքա, ըստ երե-
ւոյթին ըմբռնել չեն կարողանում:

Նուխուցին միշտ նկատում է օտարականին.
Եթէ մենք ձեռք պէս կեանք անցկացնելու լինեք,
ձեռք պէս ամեն բանի մէջ սակաւապետ լինեք,
միլիոնատէր կը դառնաք... դուք օրական 20—
30 կոպեկով կը կարկաղեք, իսկ մենք, եթէ
օրական 60—70 կոպեկի միմիայն գինի չը խմեք
կը մեռնեք, «խորխորալով» կրկնում է նու-
խուցին...

Առևտրական նիւթերի գլխաւոր տեղը բռնում
են՝ չիլիգին ապրանքը, բոժոժը, մետաքսը, բուր-
դը, մորթին և այլն: Չիլիգին ապրանքի առևտու-
րով պարագայում են 20 աղուցիցի, 1 դարբարդի
և երկու զանձակեցի: Սրանք զանազանվում են
միւս երկրորդական չիլիգինի առևտրականներից
նրանով, որ իրանք են բերել տալիս ապրանքը
Մոսկուայից:

Տարեկան Մոսկուայից բերել են տալիս մինչև
700,000 ռուբլու ապրանք, մեծ մասամբ սպա-
ռիկ. սոցա ապրանքը մոկվում է չրջակայ զիւղե-
րի, քաղաքների և տեղացի 10—15 մանր վաճա-
ռականների և վարդապետի հրէաների ձեռքով...
Վերջիններս մեր օտարականների վաղմի հիւրե-
րը, «գոնադներ» են. սոքա միշտ ամենայն մտեր-
մութեամբ զալիս հիւրախաղում են հիւրասիրելով
են: Մի քանի զիւղեր շարունակ մնալով իրանց
«գոնադների» նեղ ու ցած բնակարանում, լրա-
ցնում են այն զարհուրելի դարձահոտութիւնը, որ
միշտ լիազարում է այդ խուցերից շատերում:

Թէ հրէաները և թէ չրջակայ բոլոր մանր վա-
ճառականները ապրանքը ապառիկ են վերցնում
առանց որ և է կանոնաւոր ձեռագրել կամ վիս-
յաղրել. շատ-շատ տոբաղորում են պարտատէրերի
մատենաներում: Անհուն հաւատը զէպի այդ մուշ-
տարները հաւ թէ ինչն է թեւաբանում օտար առև-
տրականներին հաղադրելով ապառիկ թողնել:
Առանց ապառիկ տալու անկարելի է գործ դրու-
բերել, ասում է զրաւանապետ առևտրականը:

Տարեւ ջարե քամիները, ամենակեղտոտ ջուրը
բերեղի նման մաքրում է. մեր քաղ ծառան ա-
ռաւօտը շատ վաղ, կամ դիչերը միմիայն մեր բա-
կի ապակաւութիւնից լցնում է քարի մէջ, միւս
օրը մեղ խմացնում պարզ ջուրը, նրա ինչ հոգն
է թէ նեխած դիւանի համ է տալիս:

Ձրի մասին խմիս ասած, հարած է մեր կիրած
խմածը. ընկած տեղը ասում, խոսում, տորնջում
ենք, վերջին կոպեկներս դնել խոտանում ենք,
բայց ոչ մէկիս քաղցից երկու կոպեկ չէ դուրս
դալիս, կեղտոտ առուակներից ձեռք չենք քա-
շում: Ինչ եմ ասում, հէրու մի քանի աղաներ մի
վերաւոր չափ տեղից սիրտ արին իրանց համար
գետնի տակովը զետառ ապառիկ զետակից խմու-
լու ջուր բերին, դրանով թէ իրանք են լիանում,
թէ քաղաքի կիսին ջուր են տալիս. բայց այդ
կոյրերի մէջ չիլ կը նշանակի, ուրիշ ոչինչ:
Վարձերը շատ, դրանով էլ դո՛ւ ենք: Բայց դու
տես, որ այդ ջուրը եկել է մինչև ասածս աղա-
ները դուրը ու անտեղից խառնվում է անուս-
քուր առուակին: Շատ էլ լաւ է լինում, ու է
զովիլ 200 մանկի չափ ծախս անել ու ծաղը
մինչև մեր բուլվարը հասցնել. մեր պնակը որ
կտաւարվել են, մենք նրանցից շատ աղղղ ենք:
Մի բան էլ կայ, որ մեղ ապահովացնում է.
Վեհալ աղան 10,000 մանկ է կտալիլ Վրդու-
լալի աղբիւրներից մաքուր ջուր բերելու: Ասո-
ւած կը տայ մի քանի հարուստներ էլ վերջին

Ապագաների վճարը շատ անկանոն և անկարգ է լինում. մի քանի ամսով պայմանադրած ապագաները տարիներ է դառնում. մաս մաս վճարելուց յետոյ էլ կրկին շարունակում են ապրանք վերցնել: Ներկայումս իւրաքանչիւր առևտրական միջին թւով 15—20 հազար ռուբլու ապագայ ունի. համարեա դրամադրութի մեծ մասը ապագայի է փոխադրված:

Իրերի գրութիւնը այնպէս է, որ պարտատէրերի կեղծ անանկատար, կամ մի այլ արհեստական դժբաղդութեան իրանց ենթակիւնը պիտի դրկէ օտարական առևտրականներին, որոնք, բացի նորանցից որ ակամայ պիտի դրկանք պատճառած լինեն Մոսկվայի գործարանատէր պարտատէրերին, այլ և պիտի մի ստորացուցիչ անուն ժառանգեն ամբողջ կովկասեցի վաճառականներէ համար:

Ապագաների վերաբերեալ իրանք՝ առևտրականները ևս շատ անհանգիստ դրութեան մէջ են. այս իսկ պատճառով դեպի պարտապանները ունեցած յարաբերութիւնը շատ անգամ ստրկութեան է հասցնում. բացի նորանցից, որ ամենայն կերպ աշխատում են հաճելի լինել նրանց—քեֆերին դեպքը չը լինել, այլ և անկարող են լինում ընդհատել ապագայի տարը, հակառակ դեպքում գրկված պիտի լինեն հազարաւոր աղաւթիներ ստանալուց. այդ պատճառով այսպիսով անհաղար ապագաների քանակութիւնը աւելանում, շատանում է:

Միանգամայն ապագայի չը տալու վերաբերեալ անցեալներում փորձ լինում է, սակայն անյաջող. միայն մի քանի տարի է շարունակվում Այդ պատճառով է մի ուշադրութեան արժանի դեպքից յետոյ: 63 թվականին 35—40 օտարական անդամները կազմում է մի առևտրական ընկերութիւն. ընկերութիւնը ունենում է իր յատուկ դործակատները և Պոլսում և Մոսկվայում: Այդ երկու քաղաքից էլ ընկերութիւնը շարունակ վերցնում է ապրանք որոշեալ ժամանակով. ապա ստացած բազմազան չիֆթերն ապրանքը ընկերութեան գրասենական,—բուրժու 10 կօպ. աշխատանք դադար,—բաժանվում է անդամներին, համաձայն իւրաքանչիւրի դրած դրամադրութի (անդամներ վճարը տարբեր է լինում): Երկուսն ալ արժեքից աւել վաճառելը թողնում է անդամներին ձարպիկութեամբ: Ընկերութիւնը իր գործիւնը պահպանում է միմիայն 4—5 տարի. 63 թվականի ծնված ընկերութիւնը մեռնում է 67—68 թվականին, երբ Ռուսաստանում յանկարծակի ապրանքների գները պակասում են՝ բուրժու համարեա 30 կօպ.: Այս անակնկալ դիպուածով քայքայվում է ընկերութիւնը, և ապրանքները ձեռք չը բերելու պատճառով, համարեա բոլոր անդամները մեռնակնում են,—թէ է իրանց պարտքը և Պոլսի և Մոսկվայի գործարանատէրերին վճարում են լիովին: Սրանից յետոյ մի քանի տարի այլ ևս ապագայ չեն տալիս, սակայն անկարելի է դառնում գործի շարունակելը:

Բոժոժի և մետաքսեղէնի առևտուրը զլրատուրապէս գտնվում է մի քանի անձանց ձեռքում: Տարեկան առնվում է մօտաւորապէս 20,000—25,000

պոլդ չոր բոժոժ, որից 20,000 պոլդը այտուղ փոխադրում են թիկի, իսկ 5,000 պոլդը՝ ուղարկում Մարսէյէ Բոժոժը ստացվում է, բացի Նուրու դաւառից, նաև Գեօղչայի, Աղղաչի և Ջալալի կողմերից:

Նուրու կողմ 9 շոգեմէքենաւոր և այլ հասարակ գործարանները միմիայն 3 գործարանատէր կայ, որոնք ուղղակի զրկում են իրանց պարտատէր թէլը Մոսկվա և Մարսէյ միացածներին պարտատէրը առնում են վերոյիշեալ մի քանի անձինք: Առաջին տեսակ ուրբած թիկի պոլդը առնվում է 250—280 ռ., երկրորդ տեսակինը՝ 240 ռ., երրորդ տեսակինը՝ հասարակ գործարաններում պարտատէր՝ 170—180 ռ. իսկ չորրորդ տեսակինը՝ նօքալթը, որ ստացվում է գիւղերից—160—170 ռ.:

Բացի բոժոժից և մետաքսից վաճառվում է նաև ֆրիդօն էտ, ֆրիդօն և բօմբօլ. առաջինից տարեկան վաճառվում է 1,000—2,000 պոլդը 8—17 ռ., երկրորդից՝ 400—500 պ.,—պոլդը 50—72 ռ., երրորդից՝ բոժոժի երկրորդականից՝ 500 պոլդ, պոլդը 20 ռ.: Լեղզու բուրդը առնվում է տարեկան մինչև 12,000—15,000 պ. այս առևտուրը տարկայ երկու եղանակին է տեղի ունենում,—գարնանը և աշնանը. աշնան բուրդը գերադասվում է գարնան բուրդից, առաջինի տարկը առնվում է 5—6 ռ., իսկ երկրորդինը՝ 3—4 ռ.:

Բուրդ առնելը շատ դժուարութիւններով է պայմանաւորված. կան որոշեալ գործակատներ, որոնց փորձառութեամբ ու ծանօթութեամբ է սեփականացրած բուրդ ժողովելը: Այդ նախորդին՝ առանց որ և է դրաւոր վկայութեան, միանուազ ստանում են 2,000—3,000 ռ. առևտրականներից և տանում—բաժանում լէղզիներին, որ ժամանակին իրաւունք չունենան ուրիշին ծախելու բացի իրանից. իրեն վարձ իրանց աշխատանքից ստանում են սորա դնած բուրդի իւրաքանչիւր պոլդի համար 20 կօպ.: Տարեկան ոչ աւելի քան 6,000 կտոր նաև մորթի է ուղարկվում այտուղից Նիմի. առաջին տեղը բաժնում են իրանց քանակութեամբ աղուտի և չաղալի մորթիքը. առաջինը առնվում է 80 կ.—1 ռ., իսկ երկրորդը 45—60 կօպ.

Ա.

ԳԱՆԱՌԱԿԱՆ ՌԱՏՐՈՆ

Այլի առաջ ունենալով թատրոնի կրթիչ նշանակութիւնը, անկարելի է չը ցանկանալ, որ մեր դաւառական թատրոնը՝ ոչ թէ միայն ձգարէ իր ներկայացումներով նվաճական օժանդակութիւն հասցնել այս կամ այն դպրոցին, այս կամ այն բարեգործական նպատակին,—այլ և իր ուղղութեամբ, իր պիեսներով՝ աղղբ դաւառական հասարակութեան մտաւոր և բարոյական կեանքի վրա: Այդ տեսակէտից նախելով հարցի վրա, ցանկալի է, ի հարկէ, որ մեր դաւառական երիտասարդութիւնը փորձէր թէ՛ իր կրթութեան կարգում դասել մեր այդ

պէս անուանված պատմական («Արշակները», «Սամէլները» և դրաց նման դրաւանները, բեմ դուրս բերելով զլրատուրապէս այնպիսի դրաւաններ, որոնք իրանց ժամանակակից բովանդակութեամբ, այսպէս թէ այնպէս, կարող կը լինեն կըրթիչ ներգործութիւն ունենալ ժողովրդի վրա: Գաւառական թատրոնը մի օժանդակ միջոց պէտք է լինի խորտակելու այն չարիքները, որոնք արմատ են գցել մեր գաւառական կեանքի մէջ, և որոնց դէմ փորձում է կուռք, որան միջոցներ ներում են, թէ ինքը երիտասարդ կրթված դասակարգը և թէ մեր լրագրութիւնը: Մեր գաւառական երիտասարդութիւնը թատրոնի միջոցով պէտք է ձգարի՝ երևան հանել չըլծապատող ժողովրդի կեանքը՝ իր հոգեբանական երեւոյթներով, իր բոլոր դրական մանրամասնութիւններով, որոնք իսկապէս մինչև այժմ դեռ ծածկված են անթափանցելի վարպետի ետև: Մենք փորձով գիտենք որ գաւառական ներկայացումները մի տեսակ խթան են եղել շատ երիտասարդների համար, որոնք բեմի աղղբներով տակ փորձել են նվաճել վերցնել իրանց չըլծապատող կեանքից բնական դրաւանների համար,—և դրա մէջ բաւական աջդրութիւն են գտել: Մենք գիտենք այնպիսի փորձի քաղաքներ և գիւղաքաղաքներ, որտեղ տարին մի երկու անգամ թատրոնական ներկայացումներ են տրվում, և թէ է այդ ներկայացումները շատ անշուք, անպաճաճ են արտաբերում, բայց մեծ ապագութիւն են թողնում հասարակութեան վրա, որովհետեւ պիեսների նիւթը վերցվում է քաղաքի կամ դիւրի հասարակութեան կեանքի: այնպիսի երեւոյթներից, որոնք կազմում են ժողովրդի մտածողութեան և մտատանջութեան զլրատուրա առարկան: Մեր գաւառական քաղաքներում և գիւղերում այնքան անտանելի դարձած վախառուներին մեծ հարուած կարելի է տալ՝ նոցա տեղ պերը բեմ դուրս բերելով. այս իսկապէս մեր գաւառական կեանքը քաղաքային է այն հոսանքից, որը երիտասարդ ոյժերը բերում՝ լցնում է կենսութեան քաղաքները, որտեղ երկար տարիներ տանջվելուց յետոյ, այդ երիտասարդները վերադառնում են տուն, փչացած հոգով, փչացած մարմնով, և դատարի դրպանով... Գաւառական թատրոնը կարող է ներկայացնել պարզ գոյններով օտարութեան լակական պատկերներ, օտարութեան մէջ անբող արհեստաւոր, մշակ և մանր առևտրական գաւառացի և գիւղացի երիտասարդների դրութիւնը, և ցրել այն սխալ հայեացքները, որ կազմում են գիւղերում քաղաքային կեանքի երջանակութեան մասին...

Մեր բնական փորձութիւնը դրոշները իրանց գրաւաններով բնական է որ չէին կարող, ներկայ հանդամաներում, ուսումնասիրել գաւառական կեանքի հասարակական-տնտեսական նշանաւոր խնդիրները: Փանի որ մինչև այժմ մեր բնական դրաւանների նիւթը վերցվում է կամ պատմական կեանքից, կամ մեծ մասամբ թիֆլիսի կեանքից և կամ ինտելիգենտ չըլծանող տիպերից: Եւ որպէս զի գաւառական թատրոնը կարողանար կատարել այդ կարեւոր դերը, անհրաժեշտ է, որ

պարտքով չլինեն: Սկսելով դեռ այդ էլ չէինք ուղարկ լսել, բայց մտածեցինք թուրքի առաջը՝ չէլով (համայնք) սև օրն էլ դատիկ է, սկսող առիթը ու կամք տուինք: Հախ Աստուծո, թուրքերն էլ պարտքի դէմ չկան:

Արի տես Ղանդ աղայի բաղդը, մէկը մի քար դրեց, որ կիթ պարտքով ջուր բերենք, Ղանդ աղայի կտակը կորցնում է իր դուրսիւնը. հեռաւտես հանդուցեալը կիթ մտածել ևս է այդ կէտը, իր ժառանգորդի օգտին լուին արդիւնաւէտ է համարել, նա կտակում պատկերել 10,000 ռ. տալ, կիթ նախահաշի պակասորդ 30,000 ռուբլին նուէրներով լրացնեն և ոչ թէ քաղաքային պարտքով չլինեն, որ իր ժառանգներին երկուտակ լինա հասցնի:

Այս մի բանով քաղաքապետը արդէն է լինում մեր մեռնող հարստաներին աղղբներ անուէր նիսիս ստանալ. բայց ոչ, այն ժամանակ կտակի մէջ վերջին յօդուածի համեմատ էլ իրօրութեան կանխ, և վերջապէս, աղիօկանները ողջ մնան, կտակը նրանց խորհրդով կանխ, կիկ նապատիկ մեծ գումար կը կտակեն և դրանով աղղաւթի փառքով կը թաղվին, լրագրներում կը փառաւորվեն ու մահից յետոյ ժառանգների քաղիւն շնատ չեն տալ:

Մեր քաղաքապետը հիմի ինքն է աղիօկաններին զլրատու, որ կարողանայ, թէ պարտքով մեղ համար ջուր բերի, թէ Ղանդ աղայի փողերից ըստ

նրա զեկաւարները նրան աւելի կենդանի ուղղութիւն տալին՝ ունենալով որոշ հայեացեալ գործի վերաբերմամբ: Այդ պատճառով մի կողմից խիստ ընտրութիւն պիտի լինի պիեսների մէջ, և միւս կողմից ամեն ջանք պէտք է թափել, որպէս զի գաւառական թատրոնը դրաւի հասարակութեան համակրութիւնը և ուշադրութիւնը, փոխանակ սառնութիւնը գցելու նրա մէջ, և փոխանակ չափանդական նպատակներին ծառայեցնելու... Այդ վերջին կէտի վրա անկարելի է կանգ չառնել, աչքի առաջ ունենալով այն մի չարք բողբոջներ, որոնք տեղի են ունենում գաւառական քաղաքներում դանազան դերասանական խմբերի պատճառով: Ինչպէս երևում է մեր գաւառներում պատում են մի քանի դերասաններ, դերասանուհիների հետ միասին՝ որոնք իրանց ներկայացումներով աշխուրհիւն գտնելու համար՝ պայման են կապում տեղական դպրոցների հոգաբարձուների և դանազան բարենպաստակ հիմնարկութիւնների հետ՝ կիսել ներկայացումներից զոյացած արդիւնքը, կիթ հոգաբարձուները, ուսուցիչները և կամ ուրիշ այնպիսի անձինք վաճառեն տոմսակները և հոգան դանազան պիտոյքներ ներկայացումների համար... Բարեգործական նպատակները հաստատ միջոցներ են ժողովուրդը դրաւու համար և ինքն ըստ ինքեան դորա դէմ ոչինչ չէ կարելի տեսլ: Այդպէս շատ այդ զեղեցիկ սկզբունքների, զովելի ձգտումների տակ ծածկված է շատ անգամ ամեն տեսակ քաղաքանդութիւն: Զանազան ինքնակոչ դերասաններ, դերասանուհիների և դանազան գաւառական աղաներ դրոշ պէտք է լինեն թատրոնի, ուսումնասիրի և բարեգործական հիմնարկութիւններին անուշը կտրելուց, մանաւանդ որ դրանով մի մեծ հարուած կարելի է տալ գաւառներում ամեն բարենպաստակ գործերի ժողովրդական ու թէ անը:

Խ. Մ.

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳԻՆ

Աղտաֆա, 31 յունվարի

Անցեալ նամակում ես գրել էի, որ երկաթուղու լուծիւղներին մէկը կարգադրեց բաժանները 50-ական հալ ընդունել. ոչ պակաս և ոչ աւել: Երէկ արդէն կարգադրութիւն եղաւ բաժանները 44 հալից ոչ աւել ընդունել և ոչ պակաս. այսօր արդէն այդ կարգը սկսեցին գործ դնել. դա անկասկած առիթ պէտք է տալ նշանաւոր անախորժութիւնների, որովհետեւ դա ոչ մի տեղ լրացված կարգ չէ. և ոչ մի կերպով չէ կարելի դրան յարմարել:

«Մշակի» ընկերայիններն անյայտ չը պիտի լինի, անկասկած, որ մի քանի տարի առաջ կեղծ թղթադրամ շինելու համար կալանաւորվեցան Էջմիածնում և արքայապետ Սալաւին կղզին մի քանի անձինք, ի թիւս որոց և մի կարգաւած վարդապետ: Այսօրվան թւով այնտեղից ստացված մի նամակից, որ կրում է իր վրա 1886 թվ. մարտի 10-ի թվականը և որ ուղարկված է այդ

ղաքը չը զրկի: Բայց ես խորհուրդ կը տամ նրան ի դուր ծանր տեղը չը թեթեւացնի. թող իմանայ, որ կիթ ինքն ուղղում է միւս ընտրութեամբ նոր լից մնայ, քաղաքի բարեկաւորութեան համար մեր ոչ մէկից փող չուրի, թէ չէ՝ նախապէս կանխը ու իրան սպիտակ ըստ չենք տալ: Հն, կիթ այնպիսի հնարք կանի, որ առանց մեր ջիւրերը անհանդուստեցնելու, ջուր կը բերի, փողոցներու կը սալապատակի, ամառվայ ամպի նման փողոց կը մաքրի, փողոցներում ծառեր կը սնկէ, և ոչ մի կիս խաթրին կը դիպչի,—մեր աչքի վրա՝ մինչև մահ թող իր պաշտօնին հաստատ մնայ:

Բայց խորհուրդ եմ տալիս նրան դրուշնաւ մանաւանդ Ղանդ աղայի փողերին դիպչուց. ինքը լաւ գիտէ, որ Կոնդի թաղեցիք թափելով մարդիկ են, նրանք իրանց հարեան Ղանդ աղայի ժառանգների պատու համար զլրկները յետ կը դնեն ու քաղաքապետի քաւտուր սև քարերով կը լցնեն, և, փառք Աստուծո, փորձված քաղաքապետացուն իրանցից պատրաստ է. ով իր աչքը կուր կուռէ, մերը լաւ է, քան մերոնցը: Մանաւանդ որ մի քանի ամսի ու խոչըր պակասութիւններ կան, որ քաղաքապետի ոտքի տակ սաղան դնելու լաւ առիթ է:

Ներքի, Արիացի եղբայր, բաւականացրի այսօրվան դատարկութեամբ խոսելու, ուրիշ անգամ խօսք եմ տալիս, կիսատից շարունակութիւն անուն:

Նշում

չնչումը 10,000-ական էլ կը տան, մի օր կը տեսնեն, որ ֆեօթմանդի տակի աղղիւնները բոլորը մեր քաղաքը լցիւցին: Վախում եմ միայն, որ մեր հարուստ աղաները լսողն էլ Ղանդ աղայի օրինակին նայեն, ու փողը մեղ պայմանով կտակեն: Այդպէս էլ պէտք է, աղղաւթ անուն կը ժառանգեն, իրանց փողն էլ ժառանգների ծոցից դուրս չի դալ: Ղանդ աղան նրա համար պայման դրեց իր թէ, որ մենք էլ Աստուծոյնը ըստ միտք բերեցի: Ղրկեալով մեր համար որոշած 40,000 մանէթը լրացնենք ու մաքուր ջուր խմենք, իսկ կիթ չը լրացնենք, մեղ պատկերու համար մի քանի տարուց յետոյ իր փողն իր ժառանգներին թողեց, բայց լաւահողին միւս կողմից լաւ հասկացել է իր ընկեր հարուստների ու քաղաքացիների ընտրութիւնը: Շատ ապագով նստած են Ղանդ աղայի ժառանգները, նրանք գիտեն, որ 10 անգամ պայմանաւորված են երեսնացիւր կը խոզը վերը, թիկ կը քցենք, կան կը լինեն ու 40,000 մանէթը չենք լրացնի, կտակատէրն էլ աղղաւթ անունը կը տան:

Քիչ մնաց հէյու Ղանդ աղայի ժառանգների լեղին պատուում էր, քաղաքապետը ժողով արեց, քարոզեց, համոզեց, 20,000 մանէթ ստորագրել ստեց մի տարկայ մէջ, 10, 15 հազար մանէթ մնաց, որ 40,000-ը լրանայ, Ղանդ աղայի փողն էլ ժառանգներից դուրս դալ: Բայց հիմի նորից միանալեցան ժառանգները, ստորագրութիւնը

մնաց թղթի վրա, ոչովի ծոցից կօպիլ չը սողաց խեղճ քաղաքապետ, պէտք է խոտովանած որ մարդը սրտով աշխատում է մեր քաղաքի բարիքի համար, իր տան, ընտանիքի հոգալ թողած ինչ որ կարելի է քաղաքի համար հոգում է, մեղ մաքուր ջուր խմանք կտակ հաւանք ու դադար չունի, բայց մեր քաղաքած փողը չէ կարողանում կախալանք:

Անցեալ օրն էլ նորից մեղ հաւաքեց, յիշեցրեց մեր հէրկան ստորագրութիւնները, բայց մենք, դու ոչ մեռնես, ջուր չեղած տեղն էլ ծախալ, կը պատկերեց ու կօպիկից ձեռք չենք քաշի: Փառք Աստուծո, ստորագրութիւնից ձեռք քաշելու պատճառը պատրաստ է: Թուրքերը չեն կամենում նուրբել, մենք էլ չենք ուղղում: Երկու ժամ քաղաքապետը ատենախօսեց, հակադրեց թէ թուրքերից, իրեն անդադարակրթ աղղերից, աւելին չէ կարելի տալու, (նրանք 2000—2500-ի չափ միայն զրկել են), թէ ջուրը մեր սեպհական գործածութեան համար է, մեր առողջապահական պայմաններից առաջինն է, մեր աչքի լոյս դաւանների կեանքի երկարութեան զլրատու պատճառն է... Եւ, ախտս չը լը մարդարեւոր, որ թաղում էր... միանգամայն ձեռքներս պատք քցեցինք և մի կողմը կանգնեցանք:

Անցեալացած քաղաքապետը օրէնք ցոյց տուց, թէ առանց քարոզից իրաւունք խոզերու մենք կարող ենք պարզ վերցնել քաղաքի անտնով. զոնէ

